

(NE)KASDIENIŠKI LIUDIJIMAI APIE BENDRAAMŽIUS IR SAVE



DALIA CIDZIKAITĖ

ISSN 1392-0588 (spausdintas)

ISSN 2335-8769 (internetinis)

Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo biblioteka,
Lietuvos edukologijos universitetas

<https://doi.org/10.7220/2335-8769.69.6>
2018. 69

SANTRAUKA. Straipsnyje pristatoma mažai kam žinoma Maros ir Kazio Almenų sakytinės istorijos medžiaga „Maros ir Kazio Almenų surinkti pokalbiai, 1965–1977“, saugoma Lituaniistikos tyrimo ir studijų centre Čikagoje (JAV). 1965 m. birželio 14 ir liepos 23 d. Kazio Almeno pakalbinti sutuoktiniai Zinaida Nagytė-Katiliškienė (Liūnė Sutema) ir Marius Katiliškis dalijosi mintimis apie 1961 metais žuvusį Antaną Škėmą, 1964 metais žuvusį Algimantą Mackų ir tais pačiais metais netikėtai mirusį Julijų Kaupą. Visi trys buvo Katiliškių pažįstami, o Mackus ir Kaupas – geri jų bičiuliai. Pokalbiuose gausu kasdieniškų ir nekasdieniškų detalių iš lietuvių rašytojų gyvenimo Vokietijoje ir Amerikoje. Ilgėliau sustojama prie Škėmos – ne tik jo kūrybos, bet ir asmenybės, iš kitų rašytojų ypač išsiskyrusios savo laikysena. Kalbėdami apie Škėmos kūrinius, Katiliškiai įvardija ir savo estetinius principus literatūroje. Užrašyti pokalbiai leidžia pažvelgti į Katiliškius ne tik kaip į kūrėjus, bet ir kaip į sutuoktinius, pajusti jų santykių dinamiką, pagarbą bei požiūrį į vienas kito kūrybą.

RAKTAŽODŽIAI: Zinaida Nagytė-Katiliškienė, Marius Katiliškis, JAV lietuviai, diaspora, sakytinė istorija.

Dvylika metų, nuo 1965 m. birželio iki 1977 m. lapkričio mėnesio, JAV lietuviai Mara ir Kazys Almenai įrašinėjo pokalbius su žymesniais Amerikos lietuviais, su mažomis išimtimis (kaip antai, Simas Kudirka, Valerija Tysliavienė, Jadvyga Tūbelienė), DP emigracinės bangos atstovais. Tarp pakalbintųjų tokios pavardės kaip Algirdas Titus Antanaitis, Jurgis Blekaitis, Adomas ir Marija Varnai, Jonas Aistis, Vincas Trumpa, Antanas ir Saulius Sužiedėliai, Antanas Vaičiulaitis, Alfonsas Nyka-Niliūnas, Vanda Sruogienė, Dalia (Juknevičiūtė) Mackuvienė, Kostas ir Danutė Ostrauskai, Vytautas Kavolis, Ona Aldona Krėvaitė-Mošinskienė ir kt.¹ Iš viso įrašyti 38 pokalbiai; nemažai jų vienu metu kalbinti po du, tris ar net keturis (pvz., Washingtone, Kolumbijos apygardoje, studijavę lietuviai arba to paties miesto šeštadieninės mokyklos mokytojos). Originali Almenų sakytinė istorija: į magnetofono juostas įrašyti pokalbiai ir transkribuoti tų pokalbių tekstai (tiesa,

¹ Visų kalbintųjų sąrašas straipsnio pabaigoje (žr. *Priedą*).

nepilni), pavadinti „Maros ir Kazio Almenų surinkti pokalbiai“, yra saugomi Pasaulio lietuvių archyve, Lituaniistikos tyrimo ir studijų centre, Čikagoje (JAV). Mano žiniomis, bent dalis Almenų surinktos sakytinės istorijos atkeliavo ir į Vilniaus centrinį valstybės archyvą.

Tarp Almenų pakalbintų Amerikos lietuvių yra ir poetė Zinaida Nagytė-Katiliškienė, ir rašytojas Marius Katiliškis. Su jais Lemonte, Ilinojaus valstijoje, Kazys Almenas susitiko dukart – 1965 m. birželio 14 ir liepos 23 d. Abu pokalbiai – neformalūs, vienas kitą neblogai pažįstančių žmonių kasdieniški pasikalbėjimai apie bičiulius rašytojus ir jų kūrybą. Pokalbiai laisvi, gana laisvo formato, tai vienoje, tai kitoje vietoje nuklystantys nuo temos, nukeliantys į tarpukario gyvenimą Lietuvoje, karo bei pokario metus Vokietijoje ir įsikūrimą Amerikoje. Būtent dėl to, kad medžiaga yra neformali, laisvas, savęs beveik nevaržantis ir necenzūruotas kalbėjimas su daugybe užuominų, įtrūkių bei nutylėjimų ir todėl paliekantis nemažai vietos interpretacijai ir ne mažiau – spėliojimams, ją skaitant būtina pasitelkti subtilesnį ir kritiškesnį žvilgsnį. Žvelgiant iš šiandienos taško, šie du pokalbiai, kaip ir visa Almenų surinkta sakytinė istorija, leidžia sugrįžti į XX amžiaus septintąjį bei aštuntąjį dešimtmetį ir užsiimti, Dalios Sruogaitės žodžiais tariant, DP emigracinės bangos atminties kasinėjimais, arba archeologija, jos objektu pasirinkus ne autorių ilgai ir kruopščiai „šukuotą“ kūrybą, bet kalbėjimą čia ir dabar.

APIE ANTANĄ ŠKĖMĄ

Atsisėdęs kalbinti Katiliškių, Almenas norėjo išgirsti jūdviejų mintis apie tris išėivijos rašytojus: Antaną Škėmą (1910–1961), Julijų Kaupą (1920–1964) ir Algimantą Mackų (1932–1964). Visi trys mirė panašiu metu: Škėma autoavarijoje 1961-aisiais, Mackus – taip pat autoavarijoje 1964-aisiais, o Julius Kaupas – labai netikėtai tais pačiais metais, kaip ir Mackus. Pokalbių metu nuo Mackaus ir Kaupo, gerų Katiliškių bičiulių, mirties buvo praėję vos metai. Birželio 14 d. pokalbį Almenas pradeda pasiūlydamas pasikalbėti apie Kaupą ir Škėmą. Pirmoji prakalbusi Nagytė-Katiliškienė pripažįsta: „Matai, apie Škėmą tai aš nieko labai negaliu pasakyt. Aš Škėmą tikrumoj prisimenu taip jau, žinai, labai gerai ir taip, tik nuo paskutinio karto, kada daugiau su juo kalbėjau, ir tokį matau jį kitokį... Aš, matai, anksčiau kiek buvau sutikus, aš labai nemėgau jo!“² Toliau paaiškėja, kad Nagytė-Katiliškienė su Škėma susipažino jau Amerikoje, jam keletą metų gyvenant Čikagoje. Iki tada ji apie Škėmą buvusi nelabai kokios nuomonės – atrodęs pernelyg ciniškas, norėjęs

² Pokalbis su Zina ir Mariumi Katiliškiais. Lemont, ILL. 1965 m. birželio 14 d. Maros ir Kazio Almenų surinkti pokalbiai, Pasaulio lietuvių archyvas, LTSC, Čikaga, JAV. Mašinosraščio l. 1. Čia ir toliau pokalbio kalba netaisyta.

išsiskirti iš kitų. Kitokios nuomonės ji apie Škėmos kūrybą: „Aš atsimenu, tai buvo vokiečių metais – jis buvo parašęs radiofonui kažkokį tai vaizdelį. Ne vaizdelį, bet tokį... Tikrumoj ten vienas žmogus skaitė. Aš nežinau, nei kaip pavadint. Apie laimę. Ir ten dalinai toks kaip pamišėlio... ir mane baisiai tuo metu imponavo tokie dalykai.“³ Jau Amerikoje ji paklaususi Škėmos, ar tas kūrinys buvęs jo: „pasirodo, tikrai! Ir jis [Škėma] juokias baisiausiai, sako: „Oje, koks ten bausis šlamštas buvo!“ O man bausių įspūdį paliko <...>.“⁴

Katiliškis Škėmos vardą pirmą kartą išgirdo Vokietijoje, „45-tais faktinai metais, man iš belaisvės grįžus.“⁵ Škėma (su Kelečiumi, Ivinskaite, Egle Vilutiene) su neseniai Hanau stovykloje įkurta teatro grupe „Atžalynas“ atvyko gastrolių į Katiliškio pabėgėlių stovyklą. Tąkart Katiliškis ir turėjo progą susipažinti su Škėma ne tik kaip žmogumi, bet ir su jo kūryba – „Atžalynas“ atvežė Škėmos vienaveiksmį spektaklį „Vienas vakaras“⁶: „Ten [vaidinime] man Škėma tokį *amantą*⁷, žinai, priminė, koks jis ir buvo. Po to mes išgėrėm. Jis ten juokės, tyčiojos iš mūsų, kaimiečių, žinai, mes miške gyvenom.“⁸ Pasak Katiliškio, Škėma visą laiką kėlėsi, vaidino viršesnę už kitus: „Škėma visą laiką vaizdavo tokį, žinai – ką čia, spjauti [į] viską, jūs duriniai, taip ir taip.“⁹ Tokia Katiliškio, kaip žmogaus iš gilios provincijos, ir Škėmos, neva daug mačiusio miestiečio, opozicija pirmajam buvo skaudi – kalbėdamas su Almenu, jis ne kartą su kartėliu tai prisimena, nors ir pripažįsta, jog taip ir buvo: „Nu ką, aš gyvenau provincijoje gilioje, aš visiškai nežinojau, vadinas, nieko.“¹⁰ Ir nors Katiliškis nebuvo vienintelis, Škėmos vadintas provincialu, jis, „mužikėlis, laidokėlis“, ne kartą su Škėma buvo susidūręs aštriais kampais ir tiesiai į akis rėžęs: „Koks tu bjaurus cinikas! Ko tu čia visus taip niekini?“¹¹.

Nepaisant Škėmos charakterio, Katiliškis sakosi jo kūrybą vertinęs labai palankiai. Jam labai patikusi Škėmos „Žvakidė“, kurios pats rašytojas nevertino, tikino rašęs dėl 500 dol. *Darbininko* premijos: „[L]abai kultūringas ir subtilus veikalas! – pastebi Katiliškis. – Ir talentingo dramaturgo parašyta. Kas jaučiasi!“¹². Kiek vėliau jis priduria: „<...> viskas persunkta, alsuoja kažkuo, vadinas, ne mūsų gyvenimu...“¹³. Škėmos kūryboje Katiliškis įžvelgia romantizmo, kartais net sentimentalumo („gal

³ *Ibid.*, 1–2.

⁴ *Ibid.*, 2.

⁵ *Ibid.*, 10.

⁶ Antroji pažintis su Škėma įvyko 1947 metais, kai išėjo Lietuvos rašytojų draugijos leidinys *Tremties metai*.

⁷ Prancūzų kalbos žodis, reiškiantis meilužį.

⁸ *Ibid.*, 11.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ *Ibid.*, 10.

¹¹ *Ibid.*, 13.

¹² *Ibid.*, 15.

¹³ *Ibid.*

ne per daug, galbūt tiek, kiek reikia, bet daugiau, negu mes kiekvienas išdrįstume¹⁴) ir daro išvadą, jog pats Škėma buvęs romantikas, jei galėjęs tokius kūrinus sukurti, nors to viešai ir nerodęs.

Po Vokietijos Katiliškio ir Škėmos keliai susikirto Čikagoje, į kurią pastarasis atvyko 1950 metų rudenį ir išbuvo, rodos, metus, iki 1951-ųjų. Katiliškis Škėmai surado pirmąjį darbą Čikagoje, pianinų fabrike „Kimball Piano“, kuriame pats dirbo. Bet Škėma ilgai tame darbe neužsibuvo – po kurio laiko su Henriku Radausku pradėjo dirbti metalo fabrike, kur jau pačią pirmą savaitę jam mašina nugnybė nykštį. Pasak Katiliškio, visa tai mačiusį Radauską labai sukrėtė.

Škėmai gyvenant Čikagoje, pas jį rūsijoje kartais apsilankydavo Jurgis Blekaitis su Radausku, kur, šalia paprasto bendravimo, vykdavo ir skaitymai. Katiliškis pasakoja, jog vieną vakarą abu klausėsi ištraukų iš naujausio Škėmos kūrinio, kuris po keleto metų išėjo kaip rinkinys pavadinimu *Šventoji Inga*. Blekaitis su Radausku jam pasakojo, jog Škėma skaitęs apokaliptines variacijas ir „Saulėtą rytą“ [„Saulėtos dienos“ – D. C. pastaba]. Katiliškis prisimena Blekaitį sakius, jog naujausias Škėmos kūrinys buvęs grynai juodraštinis darbas, dar nesutvarkytas, skirtas nugąsdinti liaudį, pritrenkti ją. Įdomu, jog, knygai išėjus 1952 metais, liaudies „nugąsdinimo“ ir jos „pritrenkimo“ elementų jau nebuvo likę. Taigi Škėma iš esmės perrašė kūrinį, šiandien mums žinomą „Saulėtų dienų“ pavadinimu.

Pokalbyje dalyvavusi Nagytė-Katiliškienė pabrėžė, jog šiais laikais skaitytojai į knygą žiūri ne tik, kaip ji parašyta, o kas joje parašyta. Todėl, sako ji, tokiems skaitytojams Škėmos kūryba buvęs baisesis dalykas. Jai antrina Katiliškis, negailėdamas kritikos tuo metu populiarioms įvairiausio plauko literatūrinėms premijoms ir jomis įvertinamai menkavertei literatūrai: „Ką čia kažkoks Almenas, kas čia koks Katiliškis, kažkoks Baronas rašo, supranti, vadinasi, ten biauriausiai, negražiai, vadinasi, maždaug, bet čia yra gražu! Reiškia tu duok, supranti, „tavo akys kaip šaltinis, kaip versmė, kaip kažkas, dangus atsispindi jame, tu matai rojų, viską, vadinasi. Lūpos tokios, o dantys tai jau velnias žino su kuom bepalyginti. O krūtys tokios, supranti, prasikalusios...“¹⁵ Tačiau kalbėdamas apie Škėmos estetiką, Katiliškis brėžia labai aiškia ribą tarp savęs ir Škėmos, kaip tarp dviejų labai skirtingų kūrėjų, nors ir priklausiusių tai pačiai kartai (Katiliškis yra 1914-ųjų, o Škėma – 1910-ųjų gimimo metų). Jam nepriimtina Škėmos bjauri ir vulgari estetika. Katiliškio nuomone, negražius dalykus literatūroje visada galima pavaizduoti pasitelkus meninę vaizduotę, atsiskius vulgarumo. Lygindamas save su Škėma, Katiliškis save pavadina estetu:

Zinaida Nagytė-Katiliškienė: Apie krūtis negalima rašyti. Yra griežtai uždrausta. Nu taip! Čia yra faktas.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ *Ibid.*, 18–19.

Marius Katiliškis: Šiandien man teko skaityt Škėmos...

Kazys Almenas: Ten jis jas vaizduoja...

MK: Bet vaizduoja jis bjauria prasme. Nusmukusios, bjaurios... Nu klausyk, sakau: ne, taip negalima! <...>

MK: Negražu! Negražu! Nu kodėl, po velnių, nu reikia, supranti, šitaip? Aš esu prieš tai.

ZNK: Na, jei nusmukusios, tai...

MK: O, gerai, jeigu tu nori atvaizduot, bet galima, reikia tada pasirinkt, vadinas. Aš esu buvęs daugelyje bjaurių situacijų ir iš jų aš esu visuomet išėjęs. Aš manau, kad galima visuomet išrast. Galima atvaizduot tą veiksmą tokia pat jėga, nebūtinai pasikliaunant vulgarumu... Aš esu estetas, po velnių! Daugiau nieko. Ir mano esteto akimis žiūrint, galima atvaizduot žmogaus viską, viską, ką jis turi, bet nebūtinai taip, kad jį nuteiktų bjauriai, neskaniai. Aš laikaisi to.¹⁶

Gali būti, jog tokią Katiliškio estetinę laikyseną suformavo jo, kaip kaimiečio, jautrumas ir subtilesnis žvilgsnis į jį supančią aplinką arba jam tai buvo jo, kaip menininko, sąmoningai pasirinkta pozicija. Katiliškis sako: „Aš, kaime užaugęs, kaimiečių tėvų šeimoj, tai aš šitaip galvoju. Gyvenimas yra pakankamai bjaurus, tamsus, vulgarus, supranti? Jeigu mes dar prisidedam prie jo suvulgarinimo, tai yra jis visiškai bjaurus. Aš tai visuomet laikaisi, kad jį biskį atitaisyt.“¹⁷ Tolesniame pašnekesyje, lyg patarimą duodamas už save jaunesniam Almeniui, jis sako: „Nėra tos problemos, nėra jokio reikalo, kurio tu nenorėtum, jeigu tu nenorėtum, supranti, apdorot išvengdamas vulgarumo tokio, nu, taip nesukeliant estetinio pasibjaurėjimo. Jeigu tu nori, tą tu gali padaryt. Bet jei tavo interesus „buergerschreckeriu“¹⁸ būt, – tai tavo reikalas!“¹⁹

Kitaip į Škėmos kūrybą žiūrėjusi Nagytė-Katiliškienė. Pasak jos, Škėmos kūrybos ji neskaičiusi paradžiu ir vertinusi rašytojo talentą vaizduojant „visokias šlykštynes“ trumpai ir itin vykusiai, siekiant sukurti norimą įspūdį. Priminusi romane „Baltoji drobulė“ aprašytą tardymo sceną, Nagytė-Katiliškienė klausia: „kokį tau [tai] palieka įspūdį?“²⁰. Ji pati ir atsako: „<...> kai aš skaičiau, man buvo toks be galo graudus, toks baisus žmogaus išniekinimas! O tu žinai, kaip kiti priima? Kiti tik grynai priima ot, šitą faktą! Ir kad „kaip galima vaizduot tokį šlykštų dalyką, kaip kad žmogaus veidą grūda į spjaudyklę!“²¹

Katiliškio nuomone, tokia pasaulėjauta Škėmos kūryboje atsirado dėl kitokio rašytojo santykio su pačiu gyvenimu. Užaugęs Kaune, Škėma matė daugiau, turėjo

¹⁶ *Ibid.*, 19.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ Vokiečių kalbos žodis, reiškiantis *gąsdinantis miesčionis*.

¹⁹ *Ibid.*, 41–42.

²⁰ *Ibid.*, 22.

²¹ *Ibid.*

daugiau sąlyčio negu kuris nors kitas Katiliškio pažįstamas – „negu Zina, negu aš, negu Henrikas [Nagys]“²² su pulsuojančiu gyvenimu, nes, kaip jau ne kartą jis sakė, jie gyveno provincijose. Pasak Nagytės-Katiliškienės, Škėmos sakymas, ką jis iš tiesų galvoja, jo atvirumas ir nespekuliavimas buvo bene vienintelis ir stipriausias jo bruožas, nors, apgailėstauja ji, dėl rašytojo pozos ir noro išsiskirti iš kitų, tiek ji, tiek jos aplinka neturėjo progos geriau jį pažinti. Pasak Katiliškio, Škėmos didžiausia stiprybė buvo ne ten, kur jis drįso pasakyti žodį iš „š“ raidės, bet ten, kur jis „pajuto žmogų“²³.

APIE JULIŲ KAUPĄ

Almenui kalbą pakreipus prie Juliaus Kaupo, abu Katiliškiai sutaria, jog gal todėl, kad Kaupas buvęs abiejų geras bičiulis, apie jį kalbėti yra visai kitas reikalas nei apie Škėmą. Apie jį kalbėti yra net sunkiau nei apie Škėmą, sako Nagytė-Katiliškienė, be to, net ir labai norėdami, jie nieko blogo apie jį negalėtų pasakyti (nors vėliau Katiliškis nupiešia kiek kitokį, sudėtingesnę judviejų draugystės vaizdą). Pasak Nagytės-Katiliškienės, Kaupą geriausiai pažinojęs jos brolis Henrikas, kurių draugystė prasidėjo Lietuvoje, abiem studijuojant Kaune. Kaupas dažnai atvažiuodavo į Nagių namus, kur su Henriku Nagiu prasėdėdavo ištisą naktį arba „vaikščiodavo, plavinėdavo, žinai, ten po tą pušyną“²⁴. Katiliškis teigia, jog tereikia paskaičiuoti Henriko Nagio kūrybą, kad pajustumėi judviejų draugystę [eilėraštis „Vasaros vėjuose“ su dedikacija „mano draugui Juliui Kaupui – klajoklišku vasarų atminimui“ – D. C. pastaba].

Nagytė-Katiliškienė labai gyvai prisimena tą dieną, kai ji pirmą kartą pamatė Kaupą. Tąkart Henrikas buvo kažkur išvykęs, rodos, į Biržus, kai vidurnaktį pasigirdo beldimas į langą:

ZNK: <...> Ir aš pabundu, nes miegojau ten netoli to Henriko kambario, aš turėjau tokį kambarėlį. Ir žinai, galvoju dabar: „Kas?“. Prieinu, žinai, prie to lango – naktis, ir klausiu: „Kas?“. Nes tėvai miega, senelė, Martyno nebuvo, Martynas tarnyboj buvo... <...> Ir sako už lango: „Čia toks Julius Kaupas – pas Henriką atvažiauvau.“ Tai aš sakau: „Nėra Henriko, išvažiavęs.“ Ir aš pusiau miegodama, reiškia, paklojau lovą jam gult Henriko kambarį. Tai Julius sako: „Ale tai...“ <...> Tai jis baisiai buvo sužavėtas. Jis Henriku sako: „Į tokius namus!.. Nei ten klausia, nei ten ką!.. Paguldė, liepia gult ir viskas!“²⁵.

Nagių šeima priimdavo visus Henriko draugus – net ir tuos, kurių anksčiau

²² *Ibid.*, 35.

²³ *Ibid.*, 41.

²⁴ *Ibid.*, 44.

²⁵ *Ibid.*, 45.

nebuvo nei mačiusi, nei girdėjusi. Ilgainiui Kaupas tapo geru ir Nagytės-Katiliškienės draugu, trečiuoju broliu, kurį turėti buvo tikras „liuksusas“²⁶. O tokį žmogų pažinti ir apskritai susitikti, kalbėti su juo buvo tikra prabanga: „<...> jis įeina, taip būdavo baisiai fantastiška! Ne ten ateina ir klausia tavęs: „Labas vakaras, ką tu darai?“, reiškia, „Ką čia skaitai? Ar aš tave sutrukdžiau...“, žinai? Bet be jokių įžangų, supranti, iš karto: „Kaip tu galvoji?...“²⁷. Pasak Nagytės-Katiliškienės, Kaupas turėjo tai, ko nė vienas iš jų neturėjo, bet ko visi taip ilgėjosi – visiškai kitokį žvilgsnį į gyvenimą, į žmones, į viską aplink. Jis turėjo tokį palaimintą naivumą, priėmimą be jokių komplikacijų, be jokio pikto, be keršto prie žmonių ir prie daiktų. Ji sakosi lyg ir pavydėjusi Kaupui jo sugebėjimo gyventi pasakų pasaulyje, nors vėliau jam buvo be galo sunku iš pasakų pasaulio pereiti į realybę.

Katiliškis sako, jog Kaupui pritrūko daugiau gyvenimo patirties, tačiau pabrėžia, jog jis niekada netikėjęs, kad jų bičiulis parašysias tik vieną knygą. Tuo labiau kad 1956 metais Lemonte, girdint pačiam Katiliškiui, Algimantui Mackui, Kostui Ostrauskui ir Leonui Švedui, Kaupas prasitaręs, jog jau baigias rengti savo antrąjį rinkinį. Anot Katiliškių, negalėjimas peržengti pirmosios knygos slenksčio tapo Kaupo, kūrėjo ir žmogaus, tragedija, nulėmusia jo, kaip vienintelį kūrinį sukūrusio autoriaus, likimą ir galbūt net atvedusi prie ankstyvos mirties.

Dar Vokietijoje susižavėjęs Ernesto Theodoro Amadėjaus Hoffmanno pasakomis, Kaupas jas visur su savimi vežiodavosi. Katiliškis prisimena, jog Hoffmanno tomelius su savimi Kaupas turėdavęs net trumpam išvykdamas iš prancūzų zonai priklaususio Freiburgo lankyti amerikiečių zonoje gyvenusių draugų ir nors šiek tiek užsidirbti (atveždavo parduoti alkoholinių gėrimų). Su Kaupu susipažinęs Augsburgėje, Vokietijoje, 1947 metais vykusiame antrajame Lietuvių rašytojų sąjungos suvažiavime, Katiliškis itin gyvai prisiminė pirmąją pažintį su šešeriais metais už jį jaunesniu Kaupu: „Jeigu kalbėt apie Julijų, koks Julius pasirodo 47-tais ir 8-taisiais metais amerikiečių zonoje, tai čia yra reikalinga dailininko, tokio kaip Van Gogo. Tai va, Van Go galėtų nutapyt žengiantį, supranti, milžinišką, aukštą, liekną, tiesiog liepsnojančiais milžiniškos apimties garbiniuotais plaukais. <...> tai ateidavo Julius, aukšta kakta, didele nosim, įsikandęs pusiau nukramytą pypkę <...>“²⁸

Apsigyvenus Amerikoje, Katiliškio ir Kaupo santykiai nebuvo vien tik draugiški. Pasak Katiliškio, judviejų draugystę gadino faktas, jog jis parašė daugiau nei vieną knygą, o Kaupas tebuvo vienos knygos autorius. Katiliškis prisiminė Kaupą sakant, jog šiam pavyko išleisti keturias knygas dėl to, jog jis vedė Ziną, neva, Zina ir Henrikas [Nagys] jį įtaigavo rašyti: „jeigu aš būčiau vienas, aš nebūčiau to padaręs.

²⁶ *Ibid.*, 58.

²⁷ Pokalbis su Zina ir Mariumi Katiliškiais. Lemont, ILL, 1965 m. liepos 23 d. Maros ir Kazio Almenų surinkti pokalbiai, Pasaulio lietuvių archyvas, LTSC, Čikaga, JAV. Mašinarščio l. 17.

²⁸ *Ibid.*, 3.

Tai Juliaus žodžiai, pasakyti „Hilton“ viešbutyje 59-tais metais studentų suvažiavime. Tai mane tada nutvilkino kažkokiu karštu šaltu vandeniu... <...> Julius mane suniekino iki paskutinio, vadinasi... <...> Iki žimagoro žemiausio laipsnio...“²⁹ Nors vėliau Kaupas Katiliškio atsiprašė, parašydamas atsiprašymo laišką, atrodo, jog pastarajam kartėlis dėl neteisingo apkaltinimo paliko širdyje visam laikui.

APIE ALGIMANTĄ MACKŲ

Panašius draugiškus jausmus Nagytė-Katiliškienė jautė ir rašytojui Algimantui Mackui. „Algimantas man buvo kaip kasdienybė, reikalinga kasdienybė“³⁰, „jis buvo kaip kasdieninė duona“³¹, – apie Mackų sako poetė. Su Mackumi ji kasdien ilgai kalbėdavusi telefonu. Jiedu ne tik kalbėdavę, bet ir žaidimus telefonu žaisdavę, pavyzdžiui, ką darytų, jei rastų pinigų arba staiga laimėtų didelę sumą. „Baisiai geras jausmas, kai gali su žmogum ir apie tokius dalykus kalbėt, – sako ji, – nors čia ir labai nerimta. Tikriausiai niekas nepatikėtų, kad Algimantas galėjo tokius dalykus kalbėt...“³². Ypač Almenas pabrėžia, kad Mackus su beveik niekuo taip kaip su Nagyte-Katiliškienne nebendraudavo.

Nagytė-Katiliškienė prisimena, jog pokalbių su Mackumi buvę pačių įvairiausių – ir malonių, ir nelabai. „Mes su juo išsirėkdavom iki paskutiniųjų! Ir lygiai kiek jis mane yra įžeidęs, aš esu jį įžeidus!“³³ Po tokių pokalbių ji padėdavusi ragelį ir galvodavusi: ar dar kada paskambins Algimantas? Bet jis visada paskambindavo. Juodu ne tik plepėjo, bet ir apie kūrybą kalbėjosi, neretai vienas kitam negailėdami ir kritikos. Ji Mackumi ypač pasitikėjusi, visada įsiklausiusi į jo nuomonę. Todėl jam žuvus, Nagytė-Katiliškienė neteko ne tik gero draugo, bet ir žmogaus, kuriam galėtų parodyti savo kūrybą ir išgirsti kritišką nuomonę. Almeniui paklausus, ar tokiu kritiku nėra jos vyras, Nagytė-Katiliškienė atsako, kad nors ji savo vyrui visada parodanti, ką parašiusi, jai atrodo, jog jis ją truputį saugo ir ne visada pasako, ką iš tiesų galvoja. Net ir praėjus metams po Mackaus mirties, poetė, skambindama Mackaus žmonai Daliai Mackuvienei, vis pagalvodavusi, kad šįkart ims ir atsilieps pats Algimantas.

²⁹ *Ibid.*, 20–21.

³⁰ Pokalbis su Zina ir Mariumi Katiliškiais, 1965 m. birželio 14 d., 58.

³¹ Pokalbis su Zina ir Mariumi Katiliškiais, 1965 m. liepos 23 d., 31.

³² Pokalbis su Zina ir Mariumi Katiliškiais, 1965 m. birželio 14 d., 57.

³³ Pokalbis su Zina ir Mariumi Katiliškiais, 1965 m. liepos 23 d., 28.

IŠPAŽINTYS

Keliose vietose, pašnekesiui pakrypus labiau asmenine vaga, Katiliškis paprašo ar net pareikalauja išjungti diktofoną. Daugeliu atvejų – tai trivialūs dalykai (pavyzdžiui, kaip Aloyzas Baronas Katiliškiui „į snukį davė“), tačiau nuskamba ir keletas išpažinčių. Toks būtų Nagytės-Katiliškienės prisipažinimas, jog Vytautas Mačernis buvo jos slapta meilė („<...> du kartus Mačernį mačiau, ir buvau beviltiškai įsimylėjęs tuo metu!“³⁴), ar Katiliškio įtarimas dėl galimos Kaupo savižudybės („Julius, reiškia, pats, ot, paėmė ir nusižudė formaliai... Jis gi žinojo, kad jis turi imt tuos vaistus, jis turi tas injekcijas įsileist. Jis vieną dieną neleido, antrą dieną neleido, trečią dieną...“³⁵). Ypač jautriai nuskamba Katiliškio replika, Almenui prisipažinus, jog jis – „draftdžeris“ (angl. *draft dodger* – vengiantis eiti į kariuomenę), atsiskaitantis imtis ginklo tiek ginant tėvynę, tiek religiją. Net ir negirdint Katiliškio balso, nesunku jo žodžiuose pajusti kartėlį ir nuoskaudą dėl jį išstikusio likimo:

Kazys Almenas: Jau ko, ko, kariaut aš nelinkęs. Nei už tėvynę, nei už religiją...

Marius Katiliškis: Nu ko tu nenorėsi. Nu jeigu tave būt paėmę, ką tada būtum daręs?

KA: Būčiau bandęs dėti fūgą, ar ką...

<...>

Mariau, aš nenoriu čia dabar girtis, bet duok man truputį pasigirt. Kai aš buvau gana durnam, jaunam amžiu, maždaug 17-kos, 18-kos. Daug mano draugų ėjo į armiją...

MK: Ach, ot tu man sakei: „Ot, tie durniai, savanoriais eina.“ Nu tvarkoj, aš sutinku...

KA: Nėra čia kuo didžiuotis, bet tai vis tiek buvo labai sąmoningas dalykas. Aš, būdamas 17-kos, labai aiškiai žinojau, kad aš viską padaryčiau neit į jokią armiją, jokio šautuvo, jokios uniformos nenešiočiau...

MK: Aš ir nenorėjau, bet nieko, Kaziuk, negalėjai padaryt...

KA: Žinau, kai kam sekasi, kai kam – ne, reiškia...

MK: Aš, pavyzdžiui, žiūrėk, aš labai romantiškai buvau nusiteikęs, būdamas 16-kos metų. Norėjau būt vienas Algimanto herojus maždaug. Bet kai man suėjo 20 metų, aš visiškai nenorėjau tarnaut. Bet mane įrikiavo ir aš turėjau atitarnaut, paskui ryšininku buvau, radištu. Bet dabar klausyk: atėjo vokiečiai, vadinasi, aš nebegalėjau išvengt, vadinasi.

Zinaida Nagytė-Katiliškienė: Jo, mano broliai, pavyzdžiui, netarnavo, nei vienas.

MK: Nu tai va! Nei vienas, supranti, britvonai tokie bernai, rupūže...

ZNK: Bet kodėl tu pyksti ant jų?

MK: Aš, Zina, nepykstu, bet kodėl, jei kalbam apie tai, tai kodėl aš turėjau visas armijas praeit, vadinasi. Et, užgesink [t. y. išjunk magnetofoną – D. C. pastaba] čia...³⁶

³⁴ Pokalbis su Zina ir Mariumi Katiliškiais, 1965 m. birželio 14 d., 55.

³⁵ *Ibid.*, 55.

³⁶ *Ibid.*, 52–53.

VIETOJ IŠVADŲ

Maros ir Kazio Almenų pokalbiai su Katiliškiais yra nauja medžiaga, parodanti jų santykį ir požiūrį į tris lietuvių diasporos rašytojus: Antaną Škėmą, Julijų Kaupą ir Algimantą Mackų. Pokalbiuose išryškėja skirtingas Katiliškių santykis su rašytojais, skirtingas jų kūrybos vertinimas. Kita vertus, Nagytės-Katiliškienės ir Katiliškio (ne)kasdieniški atsivėrimai apie kitus leidžia kitoje šviesoje pamatyti ir juos pačius – ne tik kaip kūrėjus, bet ir kaip žmones, bičiulius, o Katiliškio atveju – dar ir jo santykį su jaunesne kūrėjų karta. Tai ypač ryšku Katiliškio liudijimuose apie Škėmą ir Kaupą. Pagaliau šie du pokalbiai yra įdomus liudijimas apie XX amžiaus šešto ir septinto dešimtmečių Amerikos lietuvių gyvenimą ir kasdienybę.

PRIEDAS

MAROS IR KAZIO ALMENŲ SURINKTI POKALBIAI, 1965–1977 METAI

- Titus Antanaitis, 1965 m. birželio 8 d.
 Genius Procuta, 1965 m. birželio 9 d.
 Zina ir Marius Katiliškiai, 1965 m. birželio 14 d.
 Jurgis Blekaitis, 1965 m. liepos 12 d.
 Dalia Mackuvienė, 1965 m. liepos 15 d.
 Kazys Bradūnas, 1965 m. liepos 22 d.
 Zina ir Marius Katiliškiai, 1965 m. liepos 23 d.
 Algirdas Kurauskas, 1965 m. rugsėjo 4 d.
 Jonas Aistis, 1970 m. sausio 11 d.
 Povilas Mažeika, 1970 m. gegužės 19 d.
 Vincas Trumpa, Algis Lukas, Algimantas ir Virginija Gureckai, Saulius Sužiedėlis, 1970 m. gegužės 30 d.
 Studentai Washington, D. C., 1970 m. birželio 4 d.
 Vytautas Volertas, 1970 m. birželio 30 d.
 Antanas Salys, Kostas ir Danutė Ostrauskai, Bronius ir Stasė Vaškėliai, 1970 m. liepos 10 d.
 Balys Raugas, 1970 m. liepos 14 d.
 Jonas Stiklorius, 1970 m. rugpjūčio 6 d.
 Krėvaitė (Ona Aldona Krėvaitė-Mošinskienė), 1970 m. rugpjūčio 12 d.
 Daiva ir Arvydas Barzdukai, Vida ir Sigitas Zubkai ir Antanas Sužiedėlis, 1970 m. gruodžio 5 d.
 Alfonsas Nyka-Niliūnas ir Jurgis Blekaitis, 1971 m. vasario 13 d.
 Jonas Aistis, 1971 m. balandžio 16 d.
 Antanas Vaičiulaitis ir Alfonsas Nyka-Niliūnas, 1971 m. balandžio 26 d.
 Valerija Tysliavienė ir Jonas Valaitis, 1971 m. gegužės mėn.
 Jurgis Blekaitis ir Pranas Bagdas, 1971 m. rugsėjo 5 d.
 Pranas Skardžius, 1971 m. lapkričio 22 d.

Vanda Sruogienė, 1971 m. gruodžio 26 d.
 Stasys Dirmantas, 1971 m. gruodžio 27 d.
 Adomas ir Marija Varnai, 1971 m. gruodžio 28 d.
 Jurgis Blekaitis, 1972 m. sausio 26 d.
 Washington, D. C. šeštadieninės mokyklos mokytojos V. Gureckienė, R. Penkiūnienė ir D. Lukienė, 1972 m. vasario 3 d.
 Magdalena Galdikienė, 1972 m. kovo 17 d.
 Jurgis Blekaitis ir Jadvyga Tūbelienė, 1972 m. rugsėjo 7 d.
 Vincas Trumpa, 1972 m. spalio 15 d.
 Jonas Aistis, 1972 m. lapkričio 24 d.
 Kostas Ostrauskas ir Vincas Trumpa, 1974 m. birželio 21 d.
 Simas Kudirka, 1975 m. kovo 15 d.
 Vytautas Kavolis ir Algimantas Gureckas, 1977 m. lapkričio 5 d.
 Petras Vaškys, metai nenurodyti, rugpjūčio 13 d.
 Antanas Dambriūnas, metai nenurodyti, spalio 7 d.

Dalia Cidzikaitė

(NON)QUOTIDIAN TESTIMONIES ABOUT CONTEMPORARIES AND OURSELVES

SUMMARY. The article presents an oral history project “Conversations Gathered by Mara and Kazys Almenas, 1965–1977”. The little-known material is housed at the Lithuanian Research and Studies Center in Chicago, USA. On June 14 and July 23, 1965, Kazys Almenas interviewed the spouses Zinaida Nagytė-Katiliškienė (pen-name Liūnė Sutema) and Marius Katiliškis, both known as the Katiliškiai. In the interview, the two prominent Lithuanian émigré writers reminisce about their contemporaries Antanas Škėma (1910–1961), Algimantas Mackus (1932–1964), and Julius Kaupas (1920–1964). All three were writers too and good acquaintances of the Katiliškiai, and in the cases of Mackus and Kaupas, very close friends. The conversations point to many interesting quotidian and non-quotidian details about the life of Lithuanian writers in Germany after WWII and later in the U.S. Antanas Škėma, his personality and works, receive special attention. By talking about their fellow writers, Zinaida Nagytė-Katiliškienė and Marius Katiliškis also reveal their own aesthetic creative principles. The two interviews present them not only as writers but also as a married couple with its specific dynamics and respect for each other and each other’s works.

KEYWORDS: Zinaida Nagytė-Katiliškienė, Marius Katiliškis, Lithuanians in America, diaspora, oral history.